

تأملی بر ضرورت تمدن نوین اسلامی؛ فرصتها و چالشهای پیش رو

تأملی بر ضرورت تمدن نوین اسلامی؛ فرصتها و چالشهای پیش رو

داود عامری، دبیرکل مجمع جهانی صلح اسلامی [1]

علی صادقی، استادیار گروه علوم انسانی دانشگاه فرهنگیان تهران [2]

چکیده

جهان همواره شاهد تهدیدها و بی عدالتیهای بسیاری بوده است. اما در این میان، به دلایل متعددی مسلمانان و کشورهای اسلامی بیشترین آسیب را متحمل شده و به کشورهای ضعیف و وابسته از لحاظ اقتصادی، صنعتی و اجتماعی تبدیل شده اند.

به رغم دارا بودن فرهنگ مبنایی، ماهوی و تمدن بسیار غنی اسلامی، منابع طبیعی و معدنی اثرگذار در اقتصاد جهانی، در اختیار داشتن نقاط ژئوپلیتیک و استراتژیک جهان، جمعیت و بازار بزرگ مصرف که در فضای جغرافیایی جهان اسلام قرار دارند؛ بخش مهمی از نبود صلح و ضعف اقتصادی که مسلمانان را تحت الشعاع قرار داده است، ناشی از مطامع قدرتهای بزرگ در حوزۀ اقتصادی است. به علاوه، زنده نگه نگهداشتن کینههای تاریخی از سوی اروپائیان و آمریکا علیه مسلمانان نیز به عنوان عاملی اثرگذار در

برچسب زني و اتهامهاي مختلف به مسلمانان و ايجاد ناامني و ترس در حوزه جهان اسلام تبديل شده است. به همين سبب رژيم صهيونيستي و غربيها با دسيسه چينيهاي مختلف همواره بدنبال انتقال اختلاف و درگيري به سمت مسلمان- مسلمان بودهاند. امري که به نظر ميرسد با کم توجهي، ديکتاتوري و وابستگي برخي دولتمردان کشورهاي اسلامي برحوز جهان اسلام سايه افکنده است.

يافتههاي پژوهش حاضر که با روش توصيفي- تحليلي از منابع مختلف بدست آمده نشان ميدهند؛ جهان اسلام با دارا بودن زمينها و ظرفيتهاي بسيار براي ايجاد جهاني متمدن، پيشرفته و برخوردار از اخلاق انساني، صفا و برادري؛ براي رهايي از پديدههاي مخرب و رسيدن به صلح، عدالت و توسعه پايدار، بايد ضمن احترام به تفاوتها، باورها و ارزشهاي ملي، با اتکاء به آموزههاي اصيل اسلامي و سير پيامبر (ص)، به تقويت همدلي و همبستگي و پررنگ کردن جنبههاي مشترک تمدن اسلامي همت گمارند و فضايي جديد بر پايه صلح، اعتماد و اخلاق را در جهان پديد آورند.

واژگان کليدي: جهان اسلام، تمدن نوين اسلامي، غرب، صلح

مقدمه

حوز جغرافيايي و تمدني جهان اسلام با دارا بودن مفاهيم ارزشي، فرهنگي و تمدني غني از جمله اخلاق، صلح و عدالت، از وضعيت مناسب در اين زمينها برخوردار نيست تا جايکه ميتوان اذعان داشت؛ صلح، عدالت و کرامت انساني براي مسلمانان و حتي در کشورهاي اسلامي چندان مطلوب به نظر نميرسد. بخشي از عوامل آن به اختلافات داخلي بر ميگردد که در کشورهاي اسلامي وجود دارد؛ همزمان اختلافات سياسي و ايدئولوژيک هم در بين کشورهاي اسلامي وجود دارد که باز آتش اختلاف را در بين کشورهاي اسلامي اضافه -ميکند و در دسته سوم (که شايد بتوان آنرا مهمتر از دو دسته اول دانست)؛ دخالت و دسيسههاي قدرت هاي بزرگ و استعمارگر و دنباله روي برخي دولتمردان مسلمان از سياستهاي قدرتها را ميتوان عنوان کرد.

همچنين بخشي از بحرانهاي اثرگذار در وضعيت امروزين تمدن اسلامي، ناشي از بحرانهاي هويتي و برداشتهاي مختلفي از اسلام بر ميگردد که در نقاط مختلف جهان اسلام وجود دارد. بخشي بحرانهاي اقتصادي داخلي و منطقهاي است که بر اثر عوامل مختلفي از جمله رقابتهاي اقتصادي بين کشورهاي

مسلمان شکل گرفته‌اند و لذا امروزه در محیط جغرافیایی و تمدنی جهان اسلام، بحران‌های متعددی چون: تروریسم، فقر، فقر و مهاجرت، بیخانمانی و آوارگی، استبداد و خودکامگی بسیاری از دولت‌ها و حکومت‌ها، نقض مکرر و مستمر حقوق بشر و نهادینه شدن آن در بسیاری از مناطق جهان، شورش‌ها و اختلافات مذهبی و قومی، تحریم‌های غیرعادلانه دارویی، بهداشتی و غذایی و ... شکل گرفته و باعث شده وضعیت عدالت عمومی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برای مسلمانان از آمریکا تا اروپا و آسیا و منطقه غرب آسیا از شرایط مناسبی برخوردار نباشد، عدالت در بین آنان شکل نگیرد و مسلمانان از امنیت اجتماعی و محیط زیست جمعی مناسبی برخوردار نباشند. در این راستا باید اضافه کرد، از جمله مهمترین خطراتی که حوزه تمدنی جهان اسلام و مسلمانان را بیش از همه زخمی و به آن صدمه زده است؛ پدید شوم «تروریسم» است که نادرست به اسلام نسبت داده میشود.

با توجه به این موارد، این سوال اذهان عمومی را به خود مشغول کرده که چرا وضعیت کشورهای مسلمان باید به نحوی باشد که شایسته و زیبنده فرهنگ و تمدن والای اسلامی نیست؟ چه مسائل و مشکلاتی باعث بروز چالش‌های متعدد در حوزه تمدنی جهان اسلام شده است؟

ما معتقدیم پیشرفت و تعالی در تمدن اسلامی با غرب متفاوت است. آنها تنها از بُعد مادی به پیشرفت نگاه میکنند، پیشرفت از نظر غرب در درجه اول عبارت است از: پیشرفت در ثروت، علم و فناوری و پیشرفت نظامی. اما در منطق اسلام پیشرفت دارای ابعاد گسترده‌تری است که عبارت اند از: پیشرفت در علم، اخلاق، عدالت، رفاه عمومی، اقتصاد، عزت و اعتبار بین‌المللی، استقلال سیاسی و در کنار اینها پیشرفت در جنبه معنوی و الهی یعنی عبودیت و تقرب به خدای متعال (ولایتی، 1384: 11). بنابراین پیشرفت از نظر اسلام دو بُعد مادی و معنوی را به طور همزمان در بر گرفته و غایت نهایی در این مسیر، رسیدن به خداست.

مبانی نظری

جغرافیای جهان اسلام

جهان اسلام بخش پهناوری از وسعت جهان را به خود اختصاص داده است و نیمی از نقاط استراتژیک جهان (با توجه به وسعت سرزمین‌های اسلامی از اندونزی در شرق گرفته تا مراکش در غرب) در حوزه تمدنی جهان اسلام قرار دارد. مسلمانان جهان در 99 کشور جهان و قاره‌های مختلف پراکنده‌اند. در 41 درصد کشورهای جهان، احتمال حضور اقلیت مسلمان تقریباً صفر است و در 51 درصد که همان 99 کشور باشند، مسلمانان

با جمعیتی بیش از یک میلیارد و 237 میلیون و 250 هزار نفر پراکنده‌اند.

نقشه پراکندگی کشورهای اسلامی

تمدن

واژه civilization معادل تمدن است. این واژه در زبان انگلیسی از لغت لاتینی civis به معنی شهروند یا شهرنشین گرفته شده و برای دلالت بر ویژگی‌هایی مانند لطف، کیاست و لیاقت مورد استفاده قرار گرفته است که دستاورد شهرنشینی است یا برای پیشرفت و ترقی افراد و جمعیت‌هایی که در شهرها زندگی می‌کنند (سپهری، 1385: 35). یونانیان با استفاده از واژه civilization شهر را مجموعه‌ای از نهادها و روابط اجتماعی می‌دانستند (فوزی و صنم‌زاده، 1391: 9). برای تمدن تعاریف مختلفی ارائه شده است. در فرهنگ فارسی تمدن چنین تعریف شده است: «شهرنشین شدن، خوی شهری گزیدن و با اخلاق مردم آشنا شدن، زندگانی اجتماعی؛ همکاری مردم با یکدیگر در امور زندگانی و فراهم کردن اسباب ترقی و آسایش خود» (عمید، ج 1، 1389: 530). تمدن در عربی از «مدن» اخذ شده که معنای آن اقامت کردن است و در زبان انگلیسی، امروزه واژه civilization را به این مفهوم اطلاق می‌کنند که آن نیز به معنای استقرار یافتن است و در تعریف اجتماعی، همان شهرنشینی است (ولایتی، 1384: 33).

ابن خلدون مؤلفه‌های مدنیت و تمدن را جمعیت، ثروت، کار، صنعت، دانش، هنر، جغرافیا، شهرنشینی، دین و عصبیت دانسته است (آدمی، 1387: 39). وی درباره مدنیت بیان کرده است: «در این که اجتماع نوع انسان ضروریست و حکیمان این معنی را بدین سان تعبیر کنند که انسان دارای سرشت مدنی است، یعنی ناگزیر است اجتماعی تشکیل دهد که در اصطلاح ایشان آن را مدنیت گویند و معنی عمران همین است» (ابن خلدون، 1371: 77). به اعتقاد ابن خلدون حضارت و بداوت همدیگر را کامل می‌کنند و حضارت به معنای تأسیس شهرها و شهرک‌ها و استقرار است که حکومت، مدنیت، مکاسب زندگی، صنایع و علوم، و وسایل رفاه و آسایش در آن پدید می‌آید (سپهری، 1385: 32).

به اعتقاد علامه جعفری تمدن عبارت است از: «برقراری نظم و هماهنگی در روابط انسان‌های یک جامعه که

تصادم‌ها و تزاخم‌های ویرانگر را منتفی ساخته و مسابقه در مسیر رشد و کمال را قائم مقام آن‌ها بنماید، به طوری که زندگی اجتماعی افراد و گروه‌های آن جامعه موجب بروز و به فعالیت رسیدن استعدادهاي سازندگي آن‌ها باشد» (جعفري، 1373: 233). ویل دورانت مورخ مشهور در تعریف تمدن میگوید: «تمدن را میتوان به شکل کلی آن، عبارت از نظامي اجتماعي دانست که در نتیجه وجود آن خلاقیت فرهنگی امکان پذیر میشود و جریان پیدا میکند». وی در ادامه معتقد است: تمدن چهار رکن اساسی دارد که شامل پیشبینی و احتیاط در امور اقتصادی، سازمان سیاسی، سنن اخلاقی و کوشش در راه معرفت و بسط هنر میشود (ویل دورانت، 1390: 3). از نظر ساموئل هانتینگتون، «تمدن بالاترین گروه‌بندی فرهنگ و گسترده‌ترین سطح هویت فرهنگی محسوب میشود» (هانتینگتون، 1374: 47).

در اندیشه امام خمینی (ره)، مفهوم تمدن در قالب تعریف مشخص و ثابتی ارائه نشده است و معانی مختلفی از آن برداشت می‌شود. ایشان تمدن را از فرهنگ متمایز کردند و آن‌ها را جداگانه به کار بردند که شاید معنای متفاوتی را از این دو مفهوم مورد توجه داشته‌اند: «فرهنگ یک ملت در رأس تمدن واقع شده، فرهنگ باید فرهنگی موافق با تمدن باشد». ایشان پیشرفت‌های صنعتی و اقتصادی در قالب آبادانی و تأسیس نهادها و ساخت ابزارهای جدید را مصادیق تمدن می‌دانند (فوزی و صنم‌زاده، 1391: 22).

تمدن اسلامی

تمدن اسلامی بیانگر هم‌جنبه‌های سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه است که ابعاد وجودی فرد و جامعه را پوشش می‌دهد (مدیریت حوزه علمیه قم، 1383: 113). تمدن اسلامی، تمدنی دینی است که هم مؤلفه‌های آن بر محور اسلام می‌گردد... بدین ترتیب، تمدن اسلامی از همه ویژگی‌های تمدن الهی در چهارچوب آموزه‌های قرآنی و متکی بر سنت پیامبر اکرم (ص) برخوردار است و مؤلفه‌های آن، دین، اخلاق، علم، عدالت، قوانین، مقررات، اصول دینی و غیره است (جان احمدی، 1388: 52). به اعتقاد ابن‌نبی برای حصول تمدن اسلامی، باید مجموعه‌ای از شروط اخلاقی و مادی حاصل گردد. عناصر تمدنی در نگاه وی «انسان، خاک و زمان» است (بابایی، 1390: 46-49). به اعتقاد زرین کوب «... جامعه اسلامی جامعه‌ای است متجانس که مرکز آن قرآن است...» (زرین کوب، 1384: 29).

برای شکلگیری و تکامل تمدن اسلامی ده مرحله ذکر شده است: مرحله اول، با دعوت پیامبر (ص) از مکه -آغاز شد. مرحله دوم، با تشکیل حکومت اسلامی در یثرب شکل گرفت. مرحله سوم، گسترش اسلام بود که می‌توان آن را به دو بخش تقسیم کرد. بخش اول، انتشار دین اسلام در جزیره العرب و بخش دوم، گسترش اسلام

در جهان متمدن آن روزگار شامل: بین النهرین، ایران، مصر، حبشه، روم، جنوب اروپا، هند، ماوراء النهر و چین. اوج این مرحله در سده های اول و دوم هجری نمایان شد.

مرحله چهارم، مجاور شدن فرهنگ و تمدن نوپای اسلامی با تمدن های کهن جهان و کوشش برای شناخت و انتقال آن تمدنها به حوزه تمدن اسلامی بود. این نهضت به شکل جدی از سده دوم آغاز و تا سده های سوم چهارم ادامه داشت. این انتقال تمدن از چند طریق انجام شد: یکی از طریق ترجمه که جدیدترین شکل انتقال بود؛ دوم تأسیس کتابخانهها و مدارس و انتقال کتابها از حوزههای تمدنی مجاور به تمدن اسلامی و سومین راه از طریق انتقال دانشمندان به مراکز علمی و آموزشی جهان اسلام بود.

مرحله پنجم، عصر خودجوشی و شکوفایی تمدن اسلامی است که از سده سوم آغاز و تا سده پنجم هجری ادامه یافت. مرحله ششم، عصر شکوفایی فرهنگ و عمیق اسلامی و ادبیات عرفانی است که در سده هفتم به اوج خود رسید. مرحله هفتم، عصر هنر و معماری است؛ تا جاییکه پس از دو ضربه سهمگین صلیبیها و مغولان و از میان ویرانههای به جا مانده از این بلاهای خانمان برانداز، نهضت هنری- معماری اسلامی دوباره قد برافراشت و پیش از آغاز تجدید حیات اسلام در عصر صفوی- عثمانی- گورکانی بود. مرحله هشتم، عصر رکود است. دو حمله بزرگ و طولانی صلیبی و مغول از غرب و شرق جهان اسلام با آثار و پیامدهای مخربشان، توان و رمق مسلمانان را گرفت و خرابیهایی بسیار بر جای گذاشت. با اینکه اسلام در ذات خود جوهر حرکت، پیشرفت، تحول و تکامل دارد ولی این دو حمله عظیم آثاری مخرب بر پیکر تمدن اسلامی بر جای نهاد که سرانجام منجر به پیدایش عصر رکود شد. اوج این مرحله را در سده هشتم و نیمه نخست سده نهم هجری میتوان دید. مرحله نهم را میتوان خیزش مجدد اسلام نامید. این تمدن پس از دو قرن رکود توانست دوباره از زیر هجوم اقوام بیابانگرد قد علم کند و سه دولت در جهان اسلام توانستند دست به نوزایی بزنند: عثمانی در غرب و دولت صفوی و گورکانی در شرق جهان اسلام. این دولتها توانستند قسمتهایی از شکوه تمدن اسلامی را بازسازی کنند.

مرحله دهم، هجوم استعمار و آغاز دومین رکود است (ولایتی، 1384: 24). در این مقطع نیز استبداد داخلی و استعمار خارجی، دوره جدیدی از رکود و ایستایی را در تمدن مسلمانان ایجاد کردند و موجب شد تا خودباختگی و غریزدگی در اندیشه و اراده مسلمانان، راه را بر هر نوآوری و پویایی فرهنگی و تمدنی در جهان اسلام ببندد و سده و فرهنگ غربی به عنوان نماد تمدن و مدرنیته در باور مسلمانان، آنان را به دنبالهروی از غرب بکشاند (اشکوار و همکار، 1394: 6).

این دنبالهروی نهایتاً واکنشهایی را در اقصی نقاط جهان اسلام موجب گردید. از جمله محمد عبده، سید

جمال الدین اسدآبادی، اقبال لاهوری و در نقطه اوج آن شکلگیری انقلاب اسلامی ایران و اقدامات مختلف آن است که در تلاش برای جامعهای اخلاقی توأم با احیاء کرامت انسانی که در آن شکوفایی مادی در کنار بهرهمندی از زندگی معنوی برنامهریزی و تلاش کرده‌اند.

به طور خلاصه در خصوص تمدن اسلامی، نکات ذیل را می‌توان بیان کرد:

(1) تمدن اسلامی بر اساس آیات قرآن و توسط پیامبر (ص) پایه‌ریزی شده است.

(2) تمدن اسلامی هم‌ابعاد معنوی و مادی بشر در همه مکان‌ها و زمان‌ها را شامل می‌شود.

(3) از آنجایی که تمدن اسلامی بر اخلاق دینی متکی است، دارای پویایی است.

به طور کلی، مراد از تمدن اسلامی، هم‌دستاوردهای مسلمانان در ابعاد گوناگون اقتصادی، فرهنگی، مذهبی، اجتماعی، اخلاقی، مادی و معنوی، صنعت، اختراعات و اکتشافات است که از عصر پیامبر (ص) شروع شد و با گسترش قلمرو اسلامی از مرزهای غربی چین تا اندلس را در بر گرفت. بنابراین می‌توان در جمع‌بندی تعریف مفاهیم تمدن بیان کرد که شاخصه‌های تمدن در دیدگاه اندیشمندان اسلامی با توجه به مبانی فکری و شرایط محیط متفاوت است. یعنی تعدادی از شاخصه‌های تمدن در هر عصری بر اساس شرایط محیطی تغییرپذیر و دارای شدت و ضعف است.

فرصتهای پیش روی همگرایی جهان اسلام و تمدن نوین اسلامی در راه عدالت، برقراری صلح و توسعه پایدار

همگرایی فرآیندی است که طی آن دولتها یا واحدهای سیاسی مستقل و جدا از هم، به صورت آگاهانه و داوطلبانه در جهت به حداکثر رساندن منافع مختلف مادی و معنوی خود حرکت میکنند و با گسترش همکاریهای مختلف فنی، تکنیکی، اقتصادی، تجاری، فرهنگی و سیاسی زمینهای ثبات و گرایش به اتحاد را فراهم میکنند (با اقتباس از زرقانی و همکار، 1391: 141). کشورهای داوطلب همگرایی با بهره‌گیری از فرصتها و توانمندیهای موجود در بین خود و کاهش یا رفع مشکلات و چالش‌ها زمینهای توسعه همه جانبه را فراهم می‌آورند.

تمدن اسلامی و دین اسلام، به صورت ذاتی ظرفیت و توانمندی اداره امور فردی و اجتماعی را به شکلی صحیح و موفق دارد. این توانمندیهای طبیعی و انسانی در فضای گستردهای به نام جغرافیای جهان اسلام

به امانت گذاشته شده است. بدون شک بهره‌گیری صحیح و خردمندانه در سایه تفاهم جمعی می‌تواند ضمن غنا بخشیدن به تمدن اسلامی و انطباق با شرایط زندگی در دوران معاصر، زمینه‌های استمرار موفق و کارآمد تمدن اسلامی در فراهم آورد. مهمترین ظرفیتها و توانمندیهای مادی و معنوی جغرافیای جهان اسلام عبارتند از:

- اصول مشترک دینی، ویژگیهای مشترک فرهنگی، تاریخی و تمدنی فراوان و غنی
- تعلقات، روابط و وابستگی‌های عاطفی مشترک
- وسعت و منابع فراوان
- جمعیت زیاد و بازار مصرف
- پیشرفتهای اقتصادی، علمی و فناوری
- عضویت در سازمانهای منطقه‌ای و بین‌المللی
- نیازها و وابستگیهای متقابل (نیروی انسانی، منابع، صنایع، ارتباطات و ...)
- تهدیدات مشترک فرهنگی، اقتصادی و نظامی

شکل 1: مهمترین فرصتها و زمینه‌های همگرایی تمدن نوین اسلامی

چالشهای پیش روی تمدن نوین اسلامی در راه عدالت، برقراری صلح و توسعه پایدار

تمدن نوین اسلامی، استمرار تمدن اسلامی، منطبق و سازگار با شرایط و ویژگیهای جهان نو و زندگی جدید انسان و تأمینکننده نیازهای بشر امروزی است. دشواری تمدن سازی در عصر حاضر آن است که باید این مسیر و فرآیند، در فضایی رقابتی و با غلبه بر تلاشهایی که با هراس افکنی سعی در تیره و تار کردن

فضا و بدن نام کردن اسلام و تمدن اسلامي دارد، طی گردد.

از این رو اگر چه با توجه به تجربی تاریخی، شکلگیری و برآمدن تمدن نوین اسلامي امکانپذیر است، اما با موانع جدی و اساسی روبه روست. مهمترین این چالشها را میتوان به قرار زیر ارایه نمود:

اختلافات مذهبی و نگرشهای سیاسی

چالش بسیار جدی که امروزه اکثر کشورهای اسلامي با آن دست و پنجه نرم میکنند اختلافات قومی و مذهبی است. این مسأله قرنهایست که به طرُق مختلف ایجاد گردیده و بر آن دامن زده شده است. دشمنان به خوبی بر این نکته واقف گردیده و در تلاش هستند تا بتوانند این روند را با روشهای گوناگون ادامه دهند. نمونه این تلاشها، ایجاد و حمایت از گروههای تروریست و ارهابی در میان مسلمانان و تقویت و پشتیبانی از آنان مانند طالبان و القاعده و اخیراً داعش است.

علاوه بر اختلافات مذهبی بین مسلمانان، در هر یک از کشورهای مسلمان، گروههای قومی متفاوتی وجود دارد که بعضاً قومیت خود را به شکل متعصبانه قبول داشته و حاضر نیستند از اصول خود برای تحقق یک تمدن مشترک کوتاه بیایند. این مسأله به ویژه در لبنان، سوریه و عراق که دارای قومیتهای مختلف هستند، نمود بیشتری دارد (براتلو و همکار، 1388: 8).

فارغ از اختلافهای قومی، نژادی و مذهبی، که در عمده کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا به وضوح قابل مشاهده است، برنامه قدرتهای بینالمللی جهت تداوم منافع خویش و کنترل بیشتر در سطح منطقه بعضاً در گرو ایجاد برخی تنشهای قومی، مذهبی و نهایتاً تجزیه این کشورها نهفته است. نگاهی به طرح خاورمیانه بزرگ و طرح خاورمیانه جدید ایالات متحده بیانگر صحت مطلب فوق است. براساس طرحهای فوق، بسط منافع واشنگتن در گرو برخی تغییرات ارضی و مرزی در منطقه است. آنها، با ترسیم نقشهای جدید، خواهان ایجاد برخی کشورهای جدید در سطح منطقه هستند. تجزیه منطقه براساس نقشهای آمریکا نه تنها به حصول تداوم منافع آنها منجر شده است، بلکه زمین امنیت بیشتر و تحمیل رژیم صهیونیستی به خاورمیانه را مهیا خواهد کرد.

سابق تاریخی، توطئها و تبلیغات عامدانه امریکا، غرب و رژیم صهیونیستی

خصومت غرب با اسلام سوابق تاریخی بیشماري دارد؛ به طوری که میتوان گفت فتوحات تاریخی اسلامي، مرزها

را در هم نوردید و حوادث ناشی از آن، مانند در هم شکستن کاروانهای نظامی روم و انهدام مراکزشان در زیر گامهای سربازان مسلمان، نخستین تجربه‌های دردناکی بود که غرب در رابطه اش با جهان اسلام، با آن رو یا رو میشد. همین تجربه‌ها بود که بذر ترس از اسلام را در ذهنیت غربی کاشت و موجب پرورش گرایش منفی در آن گردید که بر رابطه اش با جهان اسلام حاکم شد. به طور کلی میتوان گفت مجموعه جنگهای تاریخی، گسترش اسلام و تشکیل جوامع اسلامی در بسیاری از مناطق که تهدیدی برای حاکمیت مسیحیت بر سرزمینهای خود به شمار می‌آمد، افزایش تعداد مسلمانان در این نوع جوامع، تفاوت نگاه دینها به حقایق و برخورد میان ادیان و رد نظرات مسیحیان توسط اسلام، مجموعاً عواملی هستند که تاریخ ناآرام این دو قطب را تشکیل داده و اسلام را به عنوان تهدیدی برای هویت غرب معرفی کرده است و بدون شک، غرب به رهبری ایالات متحده، در مقابل شکلگیری قطب قدرت واحد از طرف مسلمانان، ساکت نخواهد نشست. شاید این معضل، بزرگترین چالش پیش روی این تمدن باشد (فرمینی فراهانی و همکار، 1395)

غرب احیای هویت اسلامی را خطر جدیدی پس از افول خطر بلوک شرق، پیش روی خود احساس نمود. تحولات اواخر قرن بیستم و بحرانهای درونی در مدرنیسم غربی و ظهور جریان در حال گسترش تفکر پسامدرن و نیز پدید آمدن جهانی شدن، چنین وضعیتی را برجسته‌تر و حادثه‌تر نموده است. چنین تحولاتی سبب گردید که آمریکاییان به عنوان مدعیان رهبری دنیای غرب از خطر جدید اسلامی در پی شکست بلوک شرق در جنگ سرد سخن گویند و ایده‌هایی چون برخورد تمدنها را مطرح سازند. غرب و در رأس آن، ایالات متحده طرحهایی را مد نظر قرار داده‌اند که با ترویج آن در سطح منطقه، به دنبال کاهش معضل اسلامگرایی و کم رنگ نمودن مقولـه هویت اسلامی است.

وابستگی و اشتباهات برخی سران، حاکمان و دولتمردان کشورهای اسلامی

یکی از موانع در فراروی نهضت بیداری و احیای هویت اسلامی، حاکمان و سران کشورهای اسلامی است. اینان استقرار اسلام ناب را مغایر با منافع شخصی و حکومتی خود می‌پندارند.

دولتهای سکولار حاکم بر برخی کشورهای اسلامی که مشروعیت دموکراتیک روشنی نیز ندارند، با فشار وارده جهت ایجاد دموکراسی فراگیر در کشورشان مخالفت میکنند. آنها به غربیها توصیه میکنند که به گسترش دموکراسی در کشورهای اسلامی، با دیده امنیتی نگاه کنند. این دولتها احساس میکنند که سیاستهایی از قبیل گسترش فضای باز سیاسی، آنان را مجبور به مشارکت دادن دیگران از جمله گروههای اسلامگرا در لایههای قدرت مینماید و سلطه آنان را در ساختارهای امنیتی این کشورها محدود میکند. آنها همچنین فکر میکنند که گسترش دموکراسی به تقویت نیروهای مخالف (اپوزسیون) میانجامد و برگزاری انتخاباتی

که در آن پیروز نخواهند شد، همه به نوعی، آنها را تهدید میکنند. در جهان اسلام، این یک واقعیت است که جنبشهای اسلامگرا غالباً منبع اصلی مخالفت سیاسی علیه رژیمهای حاکم محسوب میشوند. این جنبشها عموماً از نظر توده‌های مردم، دارای مشروعیت بیشتری نسبت به نخبگان حاکم یا دیگر احزاب سیاسی هستند و ریشه‌های عمیق‌تری دارند. تجربه نیز نشان داده است که در بسیاری از کشورهایی که تحت فشارها یا بحرانهای ناشی از نیروهای بین‌المللی قرار دارند یا کشورهایی که تحت سلطه استبداد داخلی قرار دارند، مردم به سوی جنبشهای اسلامی گرایش می‌یابند.

برخی کشورهای اسلامی و دولتمردان آنها به دلایل مختلفی و از جمله تبلیغات و دسیسه‌چینیهای سوء دولتهای استکباری، نسبت به ظرفیتهای و استعدادهای بومی و اسلامی خود شک و تردید داشته و به توسعه بر مبنای الگوهای غربی و غیراسلامی و با استفاده از شیوه‌ها و شرکتهای آنان روی آورده‌اند. غافل از اینکه دولتی که بر منابع، شیوه‌ها و کمکهای خارجی تکیه داشته باشد، بدون تردید نمیتواند در امور مختلف داخلی و بین‌المللی مستقل از اراده قدرت‌ها عمل کند. همین امر مناسبات کشورهای اسلامی و تمدن اسلامی را با مشکلات متعددی مواجه ساخته است.

استثناگرایی، وابستگی و ناکارآمدی سازمانهای بین‌المللی در مواجهه با وقایع مرتبط با مسلمانان نفوذ، دخالت و اثرگذاریهای ایالات متحده بر بزرگترین نهاد قانونی و حقوقی بین‌المللی (سازمان ملل) در راستای منافع این کشور و گاه حامیان آن صورت می‌گیرد نیز از جمله مهمترین موارد نقض صلح و امنیت در مورد مسلمانان قلمداد میشود. نمونه‌های بسیاری در این زمینه را میتوان به طور مثال در مورد مسلمانان فلسطین، سوریه، عراق، یمن، بحرین، نیجریه و ... و تصویب قوانین ناعادلانه که با دخالت آمریکا صورت گرفته است؛ عنوان کرد. تصویب منشور ملل متحد در شرایطی پس از جنگ جهانی دوم، به مثابه گریزی از نابودی و درجه‌ای به روی حیات به نظر می‌رسید. اما از همان نخستین روزهای فعالیت سازمان ملل متحد، مشکلات و ایرادهای این منشور و تفاوت آن با خواسته‌ها و انتظارات بشریت (در عین قوت‌ها و نکات مثبت نسبت به میثاق جامعه ملل) روشن شد. مواردی چون اعطای حق وتو به قدرتهای بزرگ و دخالت، نفوذ و اثرگذاری این قدرتها بر برخی تصمیمات سازمان به ویژه در برابر کشورهای آزادی‌خواه و مسلمان، از جمله وابستگی و ناکارآمدی این سازمان می‌باشد. سایر سازمانها، دولتها و حتی شرکتهای بین‌المللی نیز از ترس تحریم و یا فشارهای ناعادلانه قدرتهای بزرگ به ویژه ایالات متحده، همواره در برابر اخلاق و احقاق حقوق عادلانه مسلمانان و آزادیخواهان جبهه گرفته و یا مانع تراشی کرده‌اند.

فعالیت ضعیف یا غیرمنسجم اندیشمندان، نخبگان و سازمانهای غیردولتی کشورهای اسلامی

نتیجۀ این فعالیتهای ضعیف و غیر منسجم، اثرات خود را به اشکال مختلفی در حوزۀ تمدنی جهان اسلام بر جای گذاشته است. مانند: ورود و نفوذ تهاجم فرهنگی غرب و شکلگیری جریانهای مذهبی افراطی و اسلام نما.

تهاجم فرهنگی از جمله مهمترین چالشها در روند استقرار تمدن نوین اسلامی در جامعه است. فرهنگ و تمدن غربی با تکیه بر ابزارها و امکاناتی که در قرون اخیر بدان دست یافته در تلاش است که بتواند سیطرۀ فرهنگی خود را بر تمام جوامع بشری افکند. از این رو، تمدن غربی در تلاش است فرهنگ مادی صرف، که همه چیز را در مادیات و منافع دنیوی میبیند در تمام جوامع تبدیل به فرهنگ غالب نموده و راه را بر هر نوع بدیلی ببندد. چالش جدی تمدن نوین اسلامی، در تقابل با این تهاجم فرهنگی و بیرون راندن آن از لایههای مختلف اجتماع است. با توجه به تلاشهای فراوانی که غرب در حداقل صد سال اخیر در راستای گسترش فرهنگ خود در سطح جهانی نموده، توانسته است از طرق مختلف، موفقیتهای نسبتاً چشمگیری را کسب کند. رواج فرهنگ مصرفگرایی و تجمل در جوامع، از جمله نتایجی است که در اثر این تلاشها ایجاد شده است (مدنی بجستانی، 1374: 12).

شکلگیری جریانهای مذهبی افراطی و اسلام نما؛ قدرتهای غربی و معاند اسلام با ظهور جریانهای فوق، سعی دارند از آنها در بدنام سازی جهان اسلام بهره جویند. تبعات چنین تحولاتی و آثار مستقیم یا غیرمستقیم را میتوان از جمله عوامل احیای هویت اسلامی دانست که آغازگر آن انقلاب اسلامی ایران بوده است. رشد گروههای متحجّر و افراطی در جهان اسلام، حیثیت و امنیت جهان اسلام را به خطر انداخته است. در واقع، گرچه بخشی از امت اسلام در اثر انقلاب اسلامی، بیدار شدهاند و برای قیام علیه وضعیت نامطلوبی که بر اثر سلطهگریهای ظالمانۀ غرب در جهان ایجاد گردیده، آماده هستند؛ اما تاکنون برای مدیریت این ظرفیت، هیچگونه راهکار صحیحی ارائه نگردیده است و در نتیجه بسیاری از این افراد جذب گروههای افراطی شدهاند و این فرآیند همچنان تداوم دارد.

شکل: مهمترین چالشهای پیش روی تمدن نوین اسلامی

خلاصه بحث و نتیجه گیری

برای حرکت تمدن نوین اسلامی در مسیر صحیح، آسیبهای نظیر عدم پیروی از رهبری واحد، چالشهای مانند فرهنگ مهاجم غربی و اختلاف افکنی در میان مسلمانان، و موانعی چون مشکلات اقتصادی جوامع مسلمان و عدم توجه به عقلانیت دینی وجود دارد. توجه به نقش رهبران دینی، فکری، فرهنگی و گروههای مرجع وخبگان در هدایت مردم راهکار اصلی فرهنگ سازی در جامعه و مقابله عملی با مشکلات و موانع است.

شکلگیری یک تمدن اسلامی نوین، مستلزم دو امر اساسی میباشد: ابتدا، ایجاد وحدت در جهان اسلام؛ جهان اسلام نیازمند توسعه وحدت و همدلی است و این وحدت نباید فقط یک امر سیاسی و بین دولتها باشد، بلکه با توجه به شرایط نامطلوب حاکم بر اغلب دولتهای کشورهای مسلمانان، باید با کمک پایگاههای سنتی و از تنش رفتار و فکر نوع هر ترویج از و باید گسترش اسلامی ملتهای میان در همدلی و وحدت، ها NGO اختلاف آفرین جلوگیری شود. دوم، معرفی تمدن نوین اسلامی به غرب؛ کشورهای اروپایی و غربی با استفاده از ابزارهای قدرتی که در اختیار دارند، فرهنگ و تمدن اصیل شرقی را نادیده گرفته و سعی در ایجاد تصویری از فرهنگ و تمدن غرب به عنوان فرهنگ اصیل انسانی دارند؛ حال آنکه تاریخ و تمدن آنها در مقابل تمدن اسلام و به طور کلی تمدن شرقی، حرفهای زیادی برای گفتن ندارد، اما شناساندن تمدن و تاریخ درخشان اسلام و همچنین دستاوردهای آن، مستلزم ایجاد یک تمدن اسلامی قدرتمند است. به طور مثال، بیداری اسلامی و اقدامات سازنده در تقریب مذاهب اسلامی در منطقه و جهان، نقاط عطف مهمی هستند که در صورت مدیریت صحیح، میتوانند در تغییر نگاه مسلمانان به مسائل مختلف و ایجاد منافع مشترک بین آنها مؤثر واقع گردد. عظمت و اقتدار مسلمانان و تمدن اسلامی باید از همان نقطهای آغاز شود که در آن نقطه متوقف شد و درهم شکست. این نقطه، پیشرفت علم و حکمت در پرتو آزادی تفکر و اندیشه بود. تمدن اسلامی زمانی در خلافت عباسیان رشد کرد که جنبش علمی آغاز شد. دولت مسلمان عثمانی در برابر غرب و اروپای مسیحی زمانی شکست خورد که دنیای غرب در عرصههای مختلف فکری، سیاسی، فرهنگی، صنعتی، اقتصادی و نظامی پیشی گرفت. اگر نهضت اسلامی یا جریانهای اسلامگرایی در صدد بازگشت به اقتدار و عظمت پیشین هستند راه این اقتدار از تحول در فکر و اندیشه میگذرد، نه از جمود و تحجر و نه از تکفیر، برتری و حقانیت را باید با ایجاد تمدن برتر و نظام بهتر در جهان بشریت نشان داد.

در شرایط کنونی، وابستگی سران اغلب کشورهای اسلامی به استکبار جهانی، جهان اسلام را آشفته نموده و کشورهای مسلمان را به قدرتهای مزبور وابسته نموده است. کشورهای عربی و آفریقایی شمالی که از

اکثریتی مسلمان برخوردارند و فرهنگ اسلام با تاریخ و سنتهای مردمان این نواحی عجین گشته است بطور تأسفباری شاهد سرکوب شدید مسلمانان و مبارزین مسلمان از سوی برخی حکام دست نشانده واحدهای سیاسی مذکور هستند. در برخی از کشورهای اسلامی نیز حکام این کشورها در جهت تأمین منافع مادی خود به پشتیبانی دولتهای زورگو و سلطه گر، فرهنگ و سیاست غربی و غیر انسانی را بر مسلمانان تحمیل نموده اند.

از سوی دیگر کشورهای قدرتمند و غیر اسلامی نیز همواره تلاش میکنند با تحریک احساسات ملی و ایجاد احساس خطر در بین مسلمانان و یا ایجاد احساس ناامنی در سایر نقاط از سوی شهروندان مسلمان و ایجاد تشنج آرامش و امنیت خاطر را از مسلمانان بگیرند.

پیشنهاد و ارائه راهکار

1. بدون شک جهان اسلام از ظرفیتهای بالقوه متعددی در برقراری صلح، امنیت و عدالت برخوردار است. سازمانهای مسئول همچون سازمان همکاری اسلامی باید با همکاری هم کشورهای اسلامی زمینهای همگرایی بیشتر و افزایش همکاریهای منطقه‌ای را در راستای این همگرایی به وجود آورند.

2. به جای تکیه بر قدرتهای فرامنطقهای و غیراسلامی، تلاش شود از ظرفیت منطقه و کشورهای مسلمان برای امنیت سازی در جهان اسلام استفاده شود.

3. بدون شک یکی از کانونهای قدرت در آینده، سازمانهای مردم نهاد و اقدامات و فعالیتهای این سازمانها میباشد. سازمانهای مردم نهاد با بهره‌گیری از فعالیتهای خبگی و اقدامات بشردوستانه که بدون توجه به اشتراکات قومی، مذهبی، ملی و ... انجام میدهند، از ظرفیت گستردهای در برقراری صلح و عدالت برخوردار هستند. مسلمانان میتوانند از این ظرفیت به نحو مناسبی برای اهداف والای انسانی و اسلامی بهره گیرند.

4. خبگان و اندیشمندان کشورهای اسلامی با افزایش تعاملات و اقدامات انساندوستانه خود، این تفکر را در دولتمردان اسلامی ترویج و توجیه کنند که به جای نگاه به بیرون و توجه به کشورهای صاحب قدرت - که همواره برای برآوردن منافع خود به فکر تفرقه و دشمنی در بین مسلمانان و کشورهای اسلامی بوده اند؛ به همگراییهای منطقه‌ای و تشکلهای فعال با تکیه بر اصول مشترک خود پردازند.

5. رهایی از چالشهای عمده همچون «تروریسم» که پدیده‌های با اثرات جهانی می‌باشد نیازمند آن است که سازمان ملل از سایه فشار قدرتهای بزرگ خارج شود و گرفتار ملاحظات خاص قدرتها و موارد مقطعی نگردد. بدون شک سازمان ملل چنانچه بر اساس منشور و دستورالعملهای حقوقی آن سازمان عمل کند و برای اقامه صلح مبتنی بر عدالت تلاشهای جدید و جدی را پایشریزی کند میتواند سهم مهمی در اقامه صلح و برقراری امنیت جهانی ایفا نماید.

6. دستگاههای بینالمللی و اسلامی به وظیفه خطیر خود در شرایط زمانی حاضر و نیازهای جهان اسلام اندیشیده، تدبیر لازم را برای روشنگری و به دور از تأثیرپذیری از القائنات استکبار جهانی برای این مهم اخذ نمایند.

7. تدوین منشور و یا اساسنامه‌های مدون توسط سازمانهای مردم نهادی که در زمینه صلح و عدالت در جهان فعالیت میکنند.

8. امروزه که تصاویر مختلفی از نگرانی، تهدید و ناامنی در جهان منتشر میشود، دستگاههای فرهنگی و رسانه‌های می‌توانند در این زمینه فرهنگ سازی کنند و تصاویر جدیدی مبتنی بر صلح عادلانه و در راستای حفظ کرامت انسانی تولید و منتشر کنند.

منابع

- آدمی ابرقویی، علی (1387)؛ درآمدی بر دانشگاه تمدن ساز اسلامی؛ بایسته‌های نظری. با مقدمه محمدباقر خرمشاد، تهران، انتشارات دفتر برنامه ریزی و مطالعات فرهنگی.

- ابن‌خلدون، عبدالرحمن (1375)؛ مقدمه. ترجمه محمدپروین گنابادی، چاپ هشتم. تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

- اشکواری، محمدجعفر و سیده زهرا موسوی (1394)؛ عوامل و زمینه‌های احیاء تمدن اسلامی در گفتار رهبر معظم انقلاب اسلامی. مجموعه مقالات همایش تمدن نوین اسلامی، دانشگاه شاهد.

- بابایی، حبیب‌الله، (1390)؛ تمدن و تجدد. قم، پژوهشگاه علوم فرهنگ اسلامی.

- براتلو، فاطمه و صنایع، محمد(۱۳۸۸)؛ درآمدی بر سرمایه اجتماعی بر پایه عقلانیت دینی نامه پژوهش فرهنگی. سال دهم، دور سوم، شماره ششم.
- دورانت، ویل (1390)؛ مشرق زمین گاهواره تمدن. ترجمه احمد آرام. تهران، انتشارات علمی و فرهنگی چاپ 14 ج 1.
- زرقانی، هادی و محمدرضا حافظ نیا (1391)؛ چالشهای ژئوپلیتیکی همگرایی در جهان اسلام. فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهشهای جغرافیای انسانی، شماره 80 تابستان.
- زرین کوب، عبدالحسین، (1384)؛ کارنامه اسلام. چاپ نهم، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- جعفری، علامه محمدتقی، (1373)؛ فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو. جلد 6. تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- سپهری، محمد، (1385)؛ تمدن اسلامی در عصر امویان. تهران: نورالثقلین.
- عمید، حسن، (1389)؛ فرهنگ فارسی عمید. جلد اول، تهران: انتشارات اشجع.
- فرمینی فراهانی، محسن و حمید احمدی هدایت (1395)؛ بررسی نقش ایران در رفع چالشهای ساختاری هویتی تمدن نوین اسلامی. <http://www.ir.talie.ir>
- فوزی، یحیی و محمود رضا صنم زاده (1391)؛ تمدن اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره). فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ و فرهنگ تمدن اسلامی، سال سوم، شماره 9.
- مدنی بجستانی، محمد(۱۳۷۴)؛ مقابله با تهاجم فرهنگی. قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- مدیریت حوزه علمیه قم (1383)؛ درآمدی بر آزاد اندیشی و نظریه پردازی در علوم دینی. قم، انتشارات مرکز حوزه علمیه قم.
- ولایتی، علی اکبر، (1384)؛ پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران. جلد 1، چاپ سوم، تهران، وزارت امور خارجه.

- هانتینگتون، ساموئل (1374)؛ نظریه برخورد تمدن‌ها. ترجمه مجتبی امیری. تهران، وزارت امور خارجه.

[1] - دبیر کل مجمع جهانی صلح اسلامی

[2] - استادیار گروه علوم انسانی، دانشگاه فرهنگیان کرج و دبیر کمیته علمی مجمع جهانی صلح اسلامی،

Email:sadeghi173@yahoo.com